

י"א בשבט תשפ"ד
21 בינואר 2024

לשאלת שם הפעולה

ידיעה על שם הפעולה בעברית נדרשת בתוכניות הלימודים בעברית לחינוך היסודי והעל-יסודי וגם בשאלות שבבחינות הבגרות. שאלות על שמות הפעולה עשויות להיות בתחום התחביר, בתחום הגזירה המורפולוגית ובתחום הסמנטיקה. יתר על כן, הבנת מהות שם הפעולה מסייעת בהבנה של טקסטים עיוניים, שבהם שכיחות השימוש בשמות הפעולה גבוהה. כמו כן כתיבה של תלמידים אשר נעשה בה שימוש מרובה ותקין בשמות פעולה היא עדות לשפה עשירה ומפותחת.

דיונים רבים נסבים סביב שם הפעולה בקבוצות של מורים. בעקבות הדיונים הללו מגיעות שאלות רבות למזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית ולפיקוח על הוראת העברית, ועל כן מצאנו לנכון לפרסם מסמך זה לציבור המורים לעברית.

שם הפעולה הוא שם עצם לכל דבר ועניין. לשם פעולה יש כל הסממנים של שם עצם: מין דקדוקי, אפשרות לקבלת יידוע, נטייה לרבים, צורת נסמך, נטייה עם כינוי שייכות ומעמדו כשם בצירוף שם ותוארו. למרות כל זאת יש מורים המציגים את שם הפעולה כאילו הוא חלק דיבר העומד לעצמו לצד שם עצם, שם תואר ופועל. תפיסה זו היא תפיסה שגויה: הקטגוריה של שם פעולה היא קטגוריה סמנטית בלבד, ולכן ההחלטה אם שם עצם מסוים הוא שם פעולה או לא היא החלטה בתחום הסמנטי ולא בתחום הדקדוק. בוודאי אי אפשר לשאול אם מילה מסוימת היא שם פעולה או שם עצם! שאלה זו דומה לשאלה אם היפופוטם הוא בעל חיים או יונק.

במישור המורפולוגי יש משקלים רגילים וצפויים לשמות הפעולה בבניינים השונים (פְּתַבְּ-פְּתַיְבְּה, שְׁבַץ-שְׁבוץ, הַשְּׁלֵם-הַשְּׁלֵמָה, נִמְנַע-הַמְנַעוּת, הַתְנַפֵּל-הַתְנַפְּלוּת), אולם אין סדירות מלאה, ויש מקרים רבים, בעיקר בבניין קל, שבהם משמשים שמות פעולה במשקלים לא צפויים. לדוגמה עֲבַד-עֲבוּדָה, דָּאָג-דָּאָגָה, עָנָה-מְעָנָה, צָד-צִיד, עָמַל-עָמַל; נִפְרַד-פְּרָדָה; הִשִּׁיב-תְּשׁוּבָה; הַתְפַּלֵּל-תְּפַלֵּה.

מבחינה סמנטית שמות פעולה עשויים לציין את תוצר הפעולה, כגון המילה 'חיבור' במשפט "התלמידים כתבו חיבור בנושא", או המילה 'סתימה' במשפט 'צריך לעשות לי סתימה בשן'. ועוד זאת: לא כל שם עצם הנתון במשקל של שם פעולה הוא אכן שם פעולה, לדוגמה, **מְכַשֵּׁר** (= 'כלל המכשירים המשמשים לפעולה למסוימת).

במישור התחביר והשית שם הפעולה מאפשר ניתוק של הפעולה מן המבצע שלה ומן הגורם שעליו היא מתבצעת. כך מתקבלת אמירה כללית וסטטית המאפשרת בין השאר סתמיות והעלמת עושה הפעולה.

להלן כמה דוגמאות לשאלות על שמות פעולה מתוך בחינות הבגרות:



1. משמעות שם הפעולה

לפניך משפט ובו מודגשת המילה קִבְּלָה פעמיים. הקף את המילה קִבְּלָה שמשמעותה היא שם פעולה.
באתרים רבים מאפשרים לצרכן לבטל את העסקה בתוך 14 יום מיום הקִבְּלָה של המוצר, בתנאי שהצרכן מציג חשבונית או קִבְּלָה המעידות על העסקה ועל הסכום ששולם בה.

2. ההתאמה או אי-ההתאמה בין משקלו של שם הפעולה לבניין של הפועל

לעיתים שם הפעולה איננו מתאים מבחינת הבניין לפעלים שאת פעולתם הוא מתאר, כך למשל שם הפעולה הִשְׁרָדוּת.
השלם את המשפט שלפניך.
המילה הִשְׁרָדוּת היא שם פעולה הנוטה בבניין _____, אולם היא מתארת לרוב את הפעולה של פעלים מבניין _____.

3. זיהוי שמות הפעולה בבניינים השונים

לפניכם קטע שנעשה בו שימוש בשמות פעולה.
החוקרת מרתה נוסבאום מייחסת חשיבות רבה למדעי הרוח וקובעת כי הם כלי מהותי בחינוך לערכים. קביעה זו טעונה הסבר והנמקה. מה בין קריאת רומנים ובין חינוך לערכים? לכאורה, לימודי ספרות והיסטוריה הם רק עיון בטקסטים, ופילוסופיה היא התדיינות ברומן של עולם על סוגיות המנותקות מחיי המעשה.
העתיקו מן הקטע ארבעה שמות פעולה מבניינים שונים, וציינו ליד כל אחד משמות הפעולה שהעתקתם את הבניין שלו.

4. המרה של משפט המחייבת שינוי הפועל לשם פעולה

לפניך שני משפטים על פי הריאיון שנערך עם דייל דוהרטי (טקסט 3).
קרא אותם וענה על הסעיפים שאחריהם.
קולה של תנועת המייקרים במערכת החינוך גובר. מה דעתך על תופעה זו?
(1) המר את שני המשפטים במשפט שאלה פשוט אחד.

*

לסיום, חשוב שהוראת שמות הפעולה תיעשה בחתך רחב המציג את תפקידיו של שם הפעולה במערכות הלשון השונות: החל במערכת הצורות, דרך התחביר ועד לעולם השיח וההבעה.